

Список літератури: 1. Михайлик А. Г. Правовое регулирование внешнеэкономической деятельности государства (Историко-теоретический и сравнительно-правовой анализ): дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. С-Пб., 2004. 2. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М., 1996. 3. Шульга А. М. Основы теории государства и права. Краткое учебное пособие. Х., 2006. 4. Дейвис К. Право Европейского Союза: пер. со 2-го англ. изд. К., 2005. 5. Курко М. Н. Организационно-правовые основы спільної політики України та Європейського Союзу у сфері юстиції та внутрішніх справ // Право і безпека. 2004 / 3 3. 6. Шемятников В. Г. Европейская интеграция. Учебное пособие. М., 2003. 7. Політичний вимір діяльності МВС України (відповідь на виклики XXI століття) / За ред. Ю. І. Римаренка, Я. Ю. Кондратьєва. К., 2003.

Надійшла до редакції 30.03.07

І. В. Ковальова

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА ТА МОРАЛЬНОСТІ У ПОГЛЯДАХ М. К. РЕННЕНКАМПФА

Усвідомлення права у його взаємозв'язку із моральністю є одвічною темою світової юридичної думки. Питання ступеня самостійності та взаємозалежності вказаних нормативно-ціннісних соціальних регуляторів, критеріїв їх розрізнення, втілення моральних імперативів у праві завжди привертало до себе увагу представників різних наукових напрямків та концепцій праворозуміння. Сучасний стан розвитку права, його інтернаціоналізація та гуманізація актуалізують вказану проблематику, вона потребує цілеспрямованого концептуального вивчення. Разом з тим слід зазначити, що дослідження співвідношення права і моральності в умовах сьогодення вимагає комплексного підходу, воно буде неповним без звернення до відповідного історичного досвіду.

Метою даної статті є розкриття взаємодії та взаємозв'язку права і моральності через призму переконань М. К. Ренненкампфа, видатного українського правознавця другої половини XIX ст., на тлі поглядів інших відомих науковців – попередників автора (Гроція, Пуффендорфа, Томазія, Канта).

Даному питанню присвячена робота М. К. Ренненкампфа «Про право і моральність та їх взаємне відношення» (1859 р.). Автор наголошує на тому, що розрізняти ці соціальні явища почали лише із XVII ст., а до цього часу як у науці, так і у позитивному праві було змішання цих сфер. Моральні обов'язки ставилися поряд із вимогами права; до них обох застосовувалися однакові примусові засоби і, як наслідок, – моральна діяльність втратила свою позитивну якість – чистоту мотиву. Подібне змішання призвело до великих зловживань в історії людства. Усе це, за його думкою, спонукало філософів, правознавців віднайти між правом та моральністю ту межу, яка б дала можливість відокремити ці сфери одна від одної [1, с. 16].

Першим, хто, за думкою М. Ренненкампфа, це зробив, був Гроцій Гуго де Гроот (1583–1645). Гроцій вважав, що предметом

юриспруденції є питання права та справедливості. Він зазначав, що для надання юриспруденції наукової форми необхідно ретельно відокремити те, що виникло шляхом установа, від того, що випливає із самої природи. Людина – це жива істота вищого порядку, яка прагне спокійного спілкування з такими ж як сама, тому розумні правила цього спілкування, за Гроцієм, і є природним правом. Саме природне право виступає як підвалина та критерій для розмежування належних (дозволених) та неналежних (не дозволених) за самою своєю природою, а не встановлених волею людини або Бога приписів (дозволів чи заборон) [2, с. 235, 237]. Право, встановлене волею, своїм джерелом має людську або Божу волю, тому завданням юристів Гроцій вважав зіставлення існуючого позитивного закону з ідеалом справедливості природного права [4, с. 95].

Проте, М. К. Ренненкампф вважав, що у вирішенні проблеми співвідношення права і моральності та їх розмежування далекогляднішим від Гроція був фундатор німецької природно-правової школи С. Пуффендорф (1632–1694). Концепцію свого праворозуміння Пуффендорф подає як теорію обов'язків. На відміну від божественного, морального права, яке спрямоване на виховання людського духу, природне право обмежується виключно реальним існуванням людини, регулює тільки її зовнішні дії, виключає зі своєї сфери догми. Саме воно є мірилом і критерієм для людського правосуддя, «компетенція якого не виходить за межі земного життя» [3, с. 202–203].

Ще більш рішуче, за переконанням М. К. Ренненкампфа, виступав за розмежування права і моральності Христіан Томазій (1655–1728). Він вважав, що запобігти соціальним конфліктам можна двома способами: порадою, яка надходить від учителя, та наказом, який видає государ. Різниця полягає в тому, що порада переконує, а наказ – примушує. Саме у примусовості норм права та нав'язуванні їх силою Томазій вбачав їх специфічну ознаку. Крім того, моральність впливає на внутрішній світ індивіда, тоді як право зберігає зовнішній світ і регулює відносини між багатьма людьми. Моральність Томазій ставить вище за право, бо вважає, що не може бути гідною особою той, хто не є особою справді моральною [2, с. 319].

І. Кант (1724–1804) у своїх філософських творах постійно звертався до проблеми співвідношення права і моральності. Мислитель розрізняв зовнішні – позитивні, та внутрішні – суб'єктивні рушійні сили соціальної поведінки індивіда. Перші є юридичними і реалізуються завдяки насиллю, другі – залежать від усвідомлення внутрішнього обов'язку; вони є моральними [4, с. 132]. Моральний закон є вищим порівняно з правовим, але оскільки не всі люди здатні до самообмеження, потрібний не тільки моральний, а ще і юридичний закон, тобто право.

Співвідношення між правом і моральністю в об'єктивному значенні за І. Кантом можна відзначити у такий спосіб: право – це перша сходинка, необхідний мінімум моральності, воно дозволяє лише такі дії окремих індивідів, які зовні співпадають з вимогами морального закону. Таким чином, право підпорядковано етиці, а юридичні норми – категоричному імперативу [5, с. 48–51]. Захоплення у Канта викликає не право, а зоряне небо над ним і моральний закон у ньому [6, с. 499].

Порівнюючи та аналізуючи вчення Гроція, Пуффендорфа, Томазія, Канта, М. К. Ренненкампф відзначає, що вони вимагали повної незалежності права від моральності, стверджуючи, що обидві ці сфери не мають одна з одною ніякого безпосереднього зв'язку. Цей погляд спричинив думки про те, що право – це передічний порядок і воно є лише неповним додатком вимог до суспільства: по мірі того, як у суспільстві буде підсилюватися моральність, необхідність у праві буде зменшуватися, що в майбутньому призведе до злиття права та моральності і право не буде перешкоджати волі людини.

Проте, М. К. Ренненкампф порівнював дані погляди з тим вченням про право, що мало місце в епоху Середньовіччя, у відповідності з яким весь громадський порядок є наслідком падіння самої природи людини. В ті часи тишила лише думка, що рано чи пізно людина вийде із цього сумного стану і буде жити без юридичних приписів. Подібний підхід, за переконанням М. К. Ренненкампфа, був не зовсім вірним, оскільки право й моральність – це два різні феномени як за своєю метою, так і за сферою та характером дії. Більш того, М. К. Ренненкампф визначає, що своїм буттям право зобов'язане суспільній природі людини, яка є незмінною, тому що тільки у суспільстві може жити й розвиватися людина. Тому, як суспільство є невід'ємною потребою людини, так і право, норми якого встановлюють порядок співжиття, має свою самотійну й непохитну сторону.

Проаналізувавши погляди зазначених вище вчених, М. К. Ренненкампф дає своє тлумачення моральності, у відповідності з яким під останньою треба розуміти почуття правди, які звернені не до суспільства, а до окремої людини. На підставі цього визначення він проводить межу, показує відмінність між правом і моральністю, визнаючи моральність як силу потайну, що панує над внутрішнім рухом людської душі. Моральність торкається тих відносин, які носять особистісний характер, не маючи при цьому зв'язку із суспільством. Право, за М. Ренненкампфом, – це сила зовнішня, яка обмежується тільки зовнішніми, конкретними діями настільки, наскільки ці дії стосуються суспільства. Він відзначає, що вся позитивна якість моральних відносин полягає в їхньому мотиві, спонуканні; для права ж досить однієї зовнішньої

законності. М. К. Ренненкампф вважав, що моральні вимоги зобов'язують тільки нас самих, нашу совість, тобто з них не можуть виникнути домагання інших; тоді як юридичні обов'язки покладаються на людину або затверджуються суспільством і можуть, на відміну від моральних, супроводжуватися примусом [1, с. 17].

На відміну від послідовників школи природного права, М. К. Ренненкампф як представник юридичного позитивізму доводить, що право і моральність мають специфічні, несхожі цілі, сфери дії, засоби, тому вони не можуть з'єднатися воедино або поглинути одне одного. Автор заклав підвалини поглядів сучасних дослідників, на думку яких право й моральність відрізняється за походженням; історичною долею; формою вираження й фіксації; засобами їхнього встановлення, формуванням та джерелами; характером і засобами впливу на свідомість людини; характером і порядком відповідальності за порушення; ступенем деталізації; рівнем вимог, які висуваються до людини; сферами дії; структурною організацією; використаними категоріями.

Разом з тим, визнаючи самостійність і відокремленість моральності й права одне від одного, М. К. Ренненкампф відзначає, що ці два явища не повинні суперечити одне одному, оскільки вони мають однакові витoki загального джерела правди і діють на одного і того ж суб'єкта – людину. Автор вбачає їх найбільшій зв'язок між собою у тому, що і право, і моральність пов'язані з діяльною волею людини. Право не може відходити від моральних витоків життя, у яких воно повинно знаходити для себе підтримку й освячення [1, с. 14–15]. Основною тенденцією взаємодії правової та моральної систем є гармонізація між цими двома найбільш вагомими соціальними регуляторами. З позиції правового прогресу моральна оцінка права, незалежно від відмінностей її критеріїв у часи різних історичних епох, завжди виступала головним імпульсом його розвитку, найважливішим фактором гуманізації й удосконалення правових систем.

Таким чином, можемо відзначити, що висновок, до якого дійшов М. К. Ренненкампф, має актуальність у сучасний період і може бути застосований науковцями і дослідниками, які вивчають проблеми співвідношення права та моральності. Ці два феномени, діючи кожен у своїй сфері, повинні допомагати один одному: жоден юридичний порядок не може існувати завдяки тільки примусу, без моральної чистоти його членів. З іншого боку, виключно моральних намірів, які б високі вони не були, недостатньо для людини, якій визначено жити у суспільстві, де потрібний порядок, право й сила. Чим більше розвивається суспільство, тим більш досконалими стають установи управління та законодавство, тим краще вони виконуватимуть свої завдання: налагодження й забезпечення громадського порядку, а отже, й процвітання лю-

дини. У цьому сенсі право є не путами, які заповідані із часів минулих, не важким гнобленням сучасності, а одним з тих великих явищ людського духу, з існуванням і розвитком якого повинні бути пов'язані найкращі надії суспільства.

Список літератури: 1. Ренненкамф Н. К. О праве и нравственности и их взаимном отношении. К., 1859. 2. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общ. ред. академика РАН В. С. Нерсесянца. М., 2001. 3. Юридична енциклопедія. Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. К., 1998. Т. 2. 4. Юридична енциклопедія. Інститут держави і права ім. В. М. Корещького НАН України. К., 1998. Т. 5. 5. Філософія права. Навч. посібник / За заг. ред. М. В. Костецького. К., 2000. 6. Кант И. Критика практического разума. Часть вторая. Учение о методе чистого практического разума / Соч. в 6-ти т. Т. 4. Ч. 1. М., 1965.

Надійшла до редколегії 15.04.07

В. В. Хомінець

СУТНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ФОРМИ

Диференціація кримінально-процесуальної форми існувала протягом всього розвитку кримінального процесу, тобто використовувалися спеціальні провадження по окремих видах кримінальних справ, які відрізняються одне від одного ступенем суспільної небезпеки злочину, тяжкістю міри покарання, особливістю особи злочинця тощо.

Питання розвитку системи процесуальних проваджень та диференціації кримінально-процесуальної форми тривалий час досліджувалися відомими вченими, які займалися як загальними проблемами теорії права, так і реалізацією цих категорій у кримінальному судочинстві. Різноманітним формам кримінально-процесуальних проваджень приділялась велика увага ще в працях дореволюційних процесуалістів та теоретиків права: С. І. Вікторського, С. І. Духовського, А. Ф. Коні, В. А. Случевського, І. Я. Фойницького. У теорії кримінального процесу ретельно досліджувалася проблема ефективності кримінально-процесуальної форми. У межах вирішення цієї проблеми вивчалася можливість диференціації кримінального процесу у працях Ю. М. Грошевого, В. Г. Даєва, В. С. Зеленецького, Ц. М. Каза, В. М. Савицького, М. С. Строговича, Д. В. Філіна, Ю. К. Якимовича та ін.).

Однак, поняття «диференціація кримінально-процесуальної форми» в юридичній процесуальній літературі так і не знайшло вираження у вигляді чіткої дефініції, воно сприймалося як загальновідома категорія, що призвело до тривалої дискусії про необхідність, допустимість та межі диференціації.

Саме цими обставинами і обумовлена актуальність та необхідність поставленої проблеми. Так, П. С. Елькінд, Ц. М. Каз, М. О. Строгович ототожнювали диференціацію виключно із спрощенням кримінального судочинства, скасуванням окремих